

Lehet-e ugyanazt többféleképpen gondolni?

Ha Kis János a végéről kezdte volna írni *Az abortuszról*¹ szóló könyvét, talán nem is tűnt volna fel a számomra, mennyire zavar valami a gondolatmenetében. Amit ugyanis az általa méltányosnak nevezett abortusztörvénynek nevez, azaz amilyenek a magyar országgyűlés által a közeljövőben elfogadásra kerülő abortusztörvényt látni szeretné, azzal száz százalékgig egyetértek. Nem mintha fontosnak tartanám, hogy olyan abortusztörvény születne, amellyel én egyetértek. Az a meggyőződésem ugyanis, hogy az abortusz kérdésében mindenekelőtt a nők illetékesek, a férfiaknak – szinte azt mondanám – legfeljebb tanácskozási joguk szabadna legyen. Hogy ez a meggyőződésem összhangba hozható-e az Alkotmánnyal, azt nem is kísérel meg megvizsgálni, tisztában vagyok ugyanis azzal, hogy még ha netán összhangba is lehetne vele hozni, sőt, még ha netán alapos okaink lennének is azt hinni, hogy csakis ez a szemléletmód egyeztethető össze az alkotmányos demokrácia alapvető elveivel², akkor sem fogadná el a törvényhozás. Az elképzelés ugyanis *nem felel meg* még a modern alkotmányos demokráciákban kialakult *konszenzusnak* sem. *Ilyen esetekben viszont nem segít semmifajta logika.*

Ez az, amit Kis könyve nem akar elismerni. Makacsul ragaszkodik ahhoz a fikcióhoz, hogy az állampolgárok jogait és kötelezéseit az alkotmányos demokráciában a világnézeti kérdéseket kikapcsolva kell és lehet eldönteni, ami pedig eleve a konszenzus kikapcsolását jelenti: *a konszenzusok döntő eleme világnézeti.* Hogy nem mindig lehet kikapcsolni, azzal Kis János természetesen tisztában van. De mint rendes kantiánusnak, neki ezzel nem szabad törődnie. Így kell, tehát úgy tesz, mintha lehetne is. Hadd mondjam meg: ha magam is úgy hinném, hogy így kell, akkor azzal is egyetértenék, hogy úgy kell tenni, *mintha* lehetne is. De nem értek egyet azzal sem, hogy így kell: kifejezetten ellenemre van a transzcendentális ész diktatúrája³. A világnézeti kérdéseket nem

lehet és nem is kell kikapcsolni. Én például a magam részéről minden – belátásom szerint – lehetségeset szeretnék megtenni azért, hogy abban az országban, amelyben élek, az alkotmány – és a lehetőségek adta kereteken belül vele összhangban álló egyes törvények is – a magam *modern* liberális demokratikus világnézetével, ne pedig mások *hagyományos* világnézetével vagy más egyéb világszemléletekkel álljanak összhangban. De nem azért, mintha a magam világnézetét ésszerűbbnek hinném a másokénál.

Azt mondtam azonban, hogy a könyvet a végéről olvasván a szerző és közöttem fennálló alapvető világnézeti kérdések talán fel sem tűntek volna a számomra. A könyv függelékét olvasván ugyanis átláttam, mi vezette Kis Jánost, amikor gondolatait papírra vetette. Akkor vált világossá a számomra, hogy tulajdonképpen talán nem is annyira egy méltányos abortusztörvény mellett szeretne érvelni, hanem mindenekelőtt az Alkotmánybíróság abortusszal kapcsolatos állásfoglalásának ellentmondásosságát szeretné kimutatni. *A könyv az utóbbi feladatot ragyogóan végzi el.* Úgy gondolom, meggyőz mindenkit, akinek az Alkotmánybíróság határozata nem tetszik, hogy a döntés nemcsak ízlésének vagy világnézetének nem felel meg, hanem az Alkotmánynak sem, hogy a döntés indoklásába logikai hibák csúsztak⁴. A tényleg ragyogóan végrehajtott feladat azonban semmiképpen sem azonos a másikkal, egy méltányos abortusztörvény körvonalainak a kidolgozásával. Az Alkotmánybíróság döntéséről (egy már meglévő szövegről) logikai eszközökkel ki lehet mutatni, hogy ellentmondásokat tartalmaz és/vagy hogy ellentmond az Alkotmánynak (egyik másik szövegnek) – anélkül, hogy a döntés szövegével bármiféle másik szöveget szembeállítanánk. Az Alkotmánybíróság döntésének kritikája csak logikai alapon történhet, azt ugyanis értelmetlenség az Alkotmánybírósággal szemben felvetni, hogy döntése nem méltányos vagy nem helyes⁵. Ki más lenne hivatott ezt megítélni, mint

magam az Alkotmánybíróság? A logika viszont talán felette áll az Alkotmánybíróságnak is. Ezzel szemben egy méltányos abortusztörvény alapelveinek kidolgozása azért tekintendő alapjaiban más feladatnak, mert azt nem lehet pusztán logikai alapon, deduktíve megoldani. Természetesen egy méltányos abortusztörvény vagy annak vázlatja is meg kell hogy álljon az ész ítélőszéké előtt. Állításai kompatibilisek kell legyenek egymással, s amennyiben abból indulunk ki, hogy az alkotmány minden más törvény felett áll, mert az alkotmány olyan alaptörvény, „amelyben az állam önmagát korlátozva biztosítja polgárai számára az alapvető jogokat, megszabja a hatalom gyakorlásának törvényes kereteit és szervezetét” (Alkotmánytan, Századvég Kiadó, Budapest, 1992. 9. o.), akkor logikailag összeegyeztethetőnek kell lenniök az alkotmánnyal is. De egy méltányos törvény *nem vezethető le* az alkotmányból, *nem következik az alkotmányból*, mert egy adott vonatkozásban az alkotmányhoz *számtalan különböző törvény* rendelhető hozzá. Ha nem így lenne, nem lenne szükség törvényhozáásra⁶.

Nos, nem állítom, hogy Kis János az alkotmányos demokrácia alkotmányából vagy akár csak a Magyar Köztársaság Alkotmányából dedukálna könyvében az általa méltányosnak tartott abortusztörvényt. Ezt nem teszi, tisztában van vele, hogy nem is teheti, hiszen mindazt, amit én fentebb kifejtettem, nálamnál jobban tudja. Érvelés és eljárás módja azonban, melynek segítségével az általa és – még egyszer nagyon nyomatékosan hangsúlyozom – általam is méltányosnak tartott abortusztörvényt⁷ quasi megszerkeszti, egy állásfoglalás, határozat vagy éppenséggel egy törvény konzisztenciájának, alkotmányosságának vagy alkotmányellenességének vizsgálatára nagyon is alkalmas, egy törvénytervezet, valamely törvénytervezet körvonalainak kidolgozására viszont nem. Kis János (1) logikailag tisztázza, hogy az élethez való jog

mely esetekben kell hogy meghátráljon az önrendelkezés joga előtt⁸, (2) meghatározza az erkölcsi személy fogalmát⁹ és ismét csak logikailag tisztázza, hogy mettől kezdve tekinthető az ember „potenciális erkölcsi személynek”¹⁰, hogy azután (1) és (2) eredményeit az alkotmányos demokrácia alkotmányával (azzal a valamivel, amilyenek egy alkotmányos demokrácia alkotmányának ideális esetben szerinte lennie kell) összevetve kihúzza a kalapból annak a méltányos abortusztörvénynek a körvonalait, amelyet előzőleg beletett a kalapba. A bűvészműtávján ragyogóan sikerült, annál is inkább, mert ahogyan a könyv egyik kritikusa, **Eörsi István** is megjegyzi, „Kis János még vitapartnerének érveit is meggyőzőbben, rendszeresebben fejt ki, mint ők maguk.” Igen, Kis valóban beteszi a kalapba nemcsak a pro, hanem a kontra érveket is, sok esetben valóban ragyogó cáfolatát is adja ellenfelei (ellenfeleink), mindenekelőtt az abortuszt akár radikálisan, akár mérsékelten korlátozni kívánók érveinek; de ülnek az érvei a radikális megengedés híveivel szemben is. Csak azt nem hajlandó tudomásul venni, hogy egy ilyen horderejű társadalmi-politikai kérdés nem dönthető el pusztán észérvekre alapozottan. Hogy az ész ítélőszéke előtt megingathatatlanok tűnő érvek sem érnek semmit, ha szembekerülnek az adott vonatkozásban a társadalomban uralkodó érülettel. A társadalom nem zárt logikai rendszer, s itt mindkét szón, a zárton is meg a logikain is hangsúly van. A társadalom különféle elemeinek illeszkedése – amennyiben egyáltalában illeszkednek egymáshoz – nem azért hagy semmiféle logikával át nem hidalható hézagokat, mert még senki sem ismerte fel az összefüggések vagy összefüggéstelenségek logikátlan-ságát, s nem is azért, mert azok, akiknek ez érdeklükben és hatalmukban áll, akadályozzák a logika érvényesülését (hogy ilyen is van, azt persze nem tagadom), hanem mert az ésszerűség a társadalmi szövedéknek csak egyik, az eddigi történelemben egészen biztosan nem az egyedüli, s bizonyára nem is a legfontosabb kötőanyaga, s nagyon merem remélni, nem is válik kizárólagossá. Nem szeretnék olyan világban élni, ahol mindent az ésszerűség szabályoz.

Meg vagyok róla győződve, hogy nemcsak illúzió azt gondolni, hogy ilyen horderejű kérdésekben, mint amilyen az abortusz kérdése is, az ember alapvető metafizikai-erkölcsi állásfoglalásából következő érveket sikeresen kikapcsolhatnánk a tényleges vitából (Kis János könyvéből azt vélem kiolvasni, hogy ezt tulajdonképpen ő sem gondolja), hanem hogy a politikai morál és a személyes morál közötti diszkontinuitás tétele, amellyel ennek *szükségességét* Kis János indokolja, több lenne racionalista vágyálomnál. A racionalista olyan világról álmodik, amelyben a diszkurzíve meg nem közelíthető, lelkünk sötét, megzabolázhatatlan irracionális erőit kifejező érzelmi szféra semmiféle szerepet nem játszik. Ilyen világ azonban nem lehetséges¹¹. Kis szerint a magánerkölcsi elvek kikapcsolandók, csak a politikai morál elvei jönnek tekintetbe, amelyeknek más a forrásuk, mint a magánerkölcsi elveknek (hogy az utóbbiaknak mi a forrásuk, az nem derül ki a szövegből): a politikai morál elvei az adott politikai rendszer alapintézményein nyugszanak. De min nyugszanak az adott politikai rendszer alapintézményei? Bizonyára valamilyen konszenzuson, s ennek létrejöttét már megint nem fog sikerülni racionálisan megmagyarázni. Ha pedig így van, akkor tudomásul kell vennünk a következőt: Akármilyen széles legyen is a konszenzus (ha tetszik, érzelmi konszenzus), amelyen az alkotmányos demokrácia nyugszik, ez nem jelentheti azt, hogy a demokratikus állam polgárainak vállalniuk kell quasi e konszenzusból eredő következményként, hogy a politikai morál elveitől állítólag független magánerkölcsi elveiket az egész társadalmat érintő, alapvető kérdések

diskussziója során mintegy félreteszik. Magyarán: Ha valaki úgy gondolja, hogy az emberi magzat megölése már a fogamzás pillanatát követően is gyilkosság (s ilyenek sokan vannak, tisztelnünk kell a nézeteiket, Kis János maga is hangsúlyozza, hogy nagyon is tiszteli, de nemcsak tisztelnünk kell e nézeteiket, hanem tudomásul vennünk azt is, hogy nem lehet őket „megcáfolni”), annak nem mondhatjuk, hogy: „Tisztelem a nézeteidet, de ez a Te magánügyed.” Mert aki egy tettet gyilkosságnak tekint, az ugye nem mondhatja: „Hogy Te gyilkolsz-e, az persze a Te magánügyed, nekem semmi közöm hozzá.”

That's it. A problémák racionalista kirekesztése ellen van kifogásom, ha nem csupán egy szöveg (mondjuk egy alkotmánybíróági döntés) elemzéséről van szó.

Persze a könyv kantiánus racionalizmusa nemcsak ebben a kirekesztésben mutatkozik meg. Néhol az érvelést elősegítő, sokszor kétségtelenül nagyon megvilágító példák is elborzasztóak még a Kant és Fichte példáin edződött fülnek is. Csak ízelítőül, hogy azután megmondjam, mi a bajom. Az egyik: Bálintot és Zoltánt elsodorja a folyó. A parton sétál egy férfi, aki Bálintban felismeri a fiát. Bálintot azonban már olyan messzire sodorta a víz, hogy képtelenség utolérni. Az idegen fiú, Zoltán még megmenthető. Kis János kommentárja: bármilyen tragikus, ebben az esetben az apának hagynia kell a fiát, máskülönben már Zoltán kimentéséhez is késő lesz. Számomra nem is kétséges, hogy ennek ellenére minden „normális” apa a fia után fog úszni. Azt már azonban nem merem biztosan állítani, hogy utólag nem ítelném-e el őt morálisan magam is. De nézzük a példa két módosított változatát. Az egyik, ahol az apának fia megmentésére a másik megmentésénél ugyan csekélyebb, de minimális esélye van még, a másik, ahol hárman fuldokolnak, s az apának aközött kell döntenie, hogy saját fiát vagy a másik kettőt menti-e ki. (Hogy számomra abszurdum ezeket a szituációkat egyáltalában döntési szituációnak felfogni, azzal most nem is foglalkozom.) Kis János gondolatmenete szerint ezekben az esetekben nem adható pontos válasz a felmerülő kérdésekre, de az a benyomásom, Kis felmentené az apát, ha az fia megmentését részesíti előnyben. A kérdés csak az, milyen alapon. Azon az alapon, hogy „a szülő-gyerek viszonyból speciális kötelességek származnak”. A késői Kant már – ahogy Heller Ágnes írja – rájött, hogy „a maximának a cselekvésben való alkalmazásánál szerepet kapnak az *érzések, érzelmek, hajlamok*. A kötelesség alkalmazásánál ezeket is tekintetbe lehet venni, mi több: jó, ha tekintetbe vesszük”. („Kant etikái”, in: *Portrévázlatok az etika történetéből*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1976. 284. o.) Nekem még persze ez is kevés.

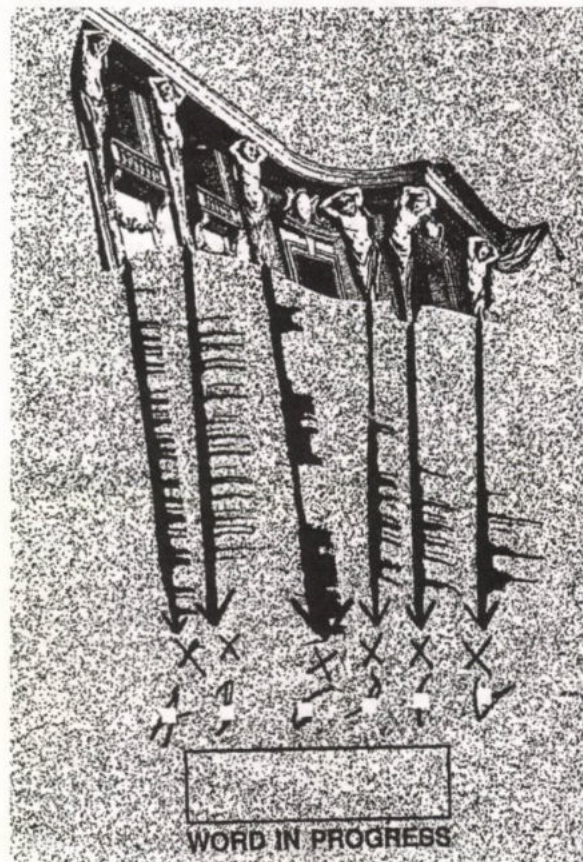
A másik példa: „Egy kórházban két súlyos beteg vár szervátültetésre. Máténak a veséje mondta fel a szolgálatot, Márknak a szívével van baja. A központi egészségügyi adatbank segítségével pillanatok alatt megállapítják, hogy Dávid volna a mindkettejük számára megfelelő donor. Rendőri segíddel beszállítatják Dávidot, megölik, elvégzik a szervátültetést – és íme, mindkét, közeli halálra váró ember teljesen felgyógyul.” Kommentár: „Senkit sem szabad megölni pusztán azért, hogy tetszőleges számú másik embert megmentenek a haláltól. De vajon miért nem szabad?” Nos: **Ezt a kérdést sem szabad feltenni. Miért? Csak.** „A nehéz az, hogy hitünk alaptalanságát belássuk.” (Wittgenstein) Vagy nemcsak „csak”, hanem mert egy feltett kérdésre többféle válasz lehetséges. Már vannak is állítólag, akik megengedő választ adtak maguknak.

Nagyon szeretném, ha az emberiség nem szeretné megüszni, hogy néha **csak** válaszoljon,

ha tudomásul venné, hogy bizonyos dolgokat mindenfajta diszkusszió nélkül kell belátni.

*

De mit is akarok én Kis Jánostól? Az abortusz-kérdésben praktikusam egyetértünk; hogy könyve hány embert nyer meg az általunk közösen méltányosnak tekintett megoldásnak, megállapítani nem lehet, nem is kell, egy könyvet ne akarjunk a hatásán lemérni; hogy pedig alapvető filozófiai kérdésekben nem értünk egyet, az számomra már előző könyve, a *Vannak-e emberi jogaink?* kapcsán kiderült. Nekem ugyanis az a meggyőződés, hogy csak akkor vannak, ha kiharcoljuk őket. Addig semmiféle értelemben nincsenek. Nem levezethetők. Ahol pedig alapvető filozófiai kérdések tekintetében nincsen egyetértés, „ahol valóban két olyan alapvető találkozás, amelyek nem békíthetők meg egymással, ott mindegyik örültnek és eretneknek nyilvánítja a másikat.” (Wittgenstein) Így szokott lenni. Ezt tettem? Remélem, nem. Kis könyve ragyogó könyv, ragyogóan érvel. De annak ellenére, hogy „(...) a munka kétféle olvasóhoz szeretne szólni. Azokhoz, akiknek nagyon fontos a nők önrendelkezése, de szembe kívánunk nézni az abortusz erkölcsi dilemmáival. És azokhoz, akik a magzat életét mindezek fölébe helyezik, de szembe kívánunk nézni az abortusz dilemmáival.” Egyszerűen „(...) akik számára a másik fél nem a Rossz megtestesítője, hanem partner az önmagukkal is folytatott vitában”; s magam egyértelműen az első csoportba tartozom, *a könyv nem hozzám szól.*

1. Kis János, *Az abortuszról. Érvek és ellenérvek*. Cserépfalvi kiadása, Budapest, 1992.

2. Miért is ne? Nem is lehet vitás, hogy az abortusz megengedése, illetve tiltása sokkal közvetlenebbül és sokkal alapvetőbben érinti a nőket, mint a férfiakat. Nem kellene valamiképpen lehetővé tenni „az alkotmányos demokráciában” (Melyikben? Van talán közöttük egy „ideális”, amelynek sikerült maradéktalanul kiküszöbölnie a hagyományok esetlegességét?), hogy olyan törvények esetében, amelyek mindenekelőtt a társadalom egy meghatározott csoportját érintik, méghozzá olyan csoportját, amelyhez való tartozás **nem döntés kérdése, hanem adottság** (nem feltétlenül velünk született adottság; az esetek túlnyomó többségében a félébűbű csoportjához aló tartozást sem választjuk), az adott csoport tagjai nagyobb súllyal szólnassanak bele a döntésbe, mint a társadalom egyéb, az adott csoportba bele nem tartozó egyedei? Nagyon is méltányosnak tartanám, hogy ez így legyen, különösen, ha az adott csoportba történetesen – mint a jelen esetben is – a társadalom többsége tartozik bele. Természetesen nem kellene túlságosan megerősítenem a fantáziámat, hogy jó néhány ellenérvet felső-

roljak: technikai és tartalmi jellegűeket egyaránt. Mégis zavar, hogy a probléma még csak fel sem merül Kis János könyvében, hiszen az az elképzelés, hogy az abortusz kérdéséről végső soron mégiscsak a nőknek kellene dönteniök, semmi esetre sem sértené az állam világnézeti semlegességének elvét. Persze nincs kizárva, hogy valaki így lássa; hogy valaki azt gondolja, ez feminista álláspont. De kérdem én: ki memé-e ezt az illető mondani akkor is, ha egy általános és titkos választójog alapján megválasztott fehér többségű parlament dönt olyan kérdésben, amelyik a fekete többséget súlyosabban érinti, mint a fehér kisebbséget?

3. A félreértések elkerülése végett hadd szögezzem le: az alkotmányos demokrácia államának világnézeti semlegességét alapvetően fontosnak tartom. De ez megítélésem szerint csak annyit jelenthet: senkit sem szabad világnézete miatt megkülönböztetett bánásmódban részesíteni, a törvény előtt világnézetére való tekintet nélkül is, mindenki egyenlő. Ha az állam mindenkit egyforma bánásmódban részesít világnézetére való tekintet nélkül, akkor világnézetileg semleges, függetlenül attól, hogy bizonyos törvényei netalán meghatározott világnézetű csoportok tagjaival szemben bizonyos esetekben kényszerrel alkalmaznak. Úgy gondolom, hogy ezt nem lehet megúszni. Kis János is kénytelen szembenézni ezzel a problémával, s ekkor úgy fogalmaz, hogy a „nagyon széles társadalmi konszenzus” igazolhatja a vele szembehelyezkedők quasi „világnézeti diszkriminációját”. Nem ezt mondja, de ez a dolog lényege. L. 191. old., ahol arról van szó: „a gyilkos nem védekezhet azzal a bíróság előtt, hogy az ő világnézete szerint a szándékos emberölés nem bűncselekmény.” A kvantitás – nagyon széles, széles, többségi – itt nem számít. Meghatározott, az alkotmányos demokráciák alkotmányaival összhangban álló törvények igenis „hátrányosak” bizonyos világnézeteket magukénak valló csoportok tagjaira nézve. Világosabb lesz ez, ha nem egyszerűen „a gyilkosról” beszélünk, hanem olyanokról, akik kifejezetten világnézeti alapokon politikai gyilkosságokat követnek el: szélsőségesen jobboldali beállítottságú idegengyűlölőkre vagy a RAF terroristákra, hogy közülük éppen a legemelkedettebbet említsen: hátrányos volt például Ulrike Meinhofra nézve. S ez jól van így.
4. Hogy ezzel mire megyünk, azt persze nem tudom: az Alkotmánybíróság határozataival szemben jogilag nem lehet az észre és a logikára apellálni. Jogilag az Alkotmánybíróságnak mindig „igaza van”. De talán egy ilyen ragyogó logikával megírt könyv valamilyen hatással van az Alkotmánybíróság tagjaira is.
5. Kis János könyvének olvasása közben került a kezembe Ronald Dworkin „A megőrzött közép” című írása (Hiány 1992. október), amely ugyanerről a problémáról szól, s ahogyan Kis János könyve függelékében a Magyar Köztársaság Alkotmánybíróságának, úgy Dworkin e cikkében az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának az abortusszal kapcsolatos állásfoglalását elemzi. Dworkin persze könnyebb helyzetben van: egyetért az általa elemzett állásfoglalással, s még az is fontos eleme a képnek, hogy a konzervatív érában Reagan, illetve Bush által kinevezett három konzervatív beállítottságú bíró is az abortusz liberális kezelése mellett voksolt. Hadd jegyezzem meg: Kis János elképzeléseinél jóval liberálisabb kezelése mellett. „(...) a nőknek alkotmányos joguk van az abortuszhoz egészen addig az időpontig, amíg a magzat nem életképes, vagyis képes a méhen kívüli életre is.” Nos, Dworkin jogfilozófiai beállítottsága nagyjából és egészében megegyezik Kisével. Írása minden valószínűség szerint éppen úgy éles kritikai megjegyzéseket váltana ki belőlem, ha az is egy abortusztörvény elvi vázlatát akarná adni. Dworkin azonban csak elemez. Ebből az elemzésből egyértelműen az derül ki, hogy azokkal a bírakkal ért egyet, akik szerint „az alkotmányban foglaltatott elvek rendszert alkotnak”, nem pedig azokkal, akik az alkotmányt „csak az egymástól független és történelmileg kialakult szabályok összességének” tekintik. De Kis Jánossal ellentétben egy percig sem kívánja azt a látszatot keltetni, mintha az alkotmányos demokrácia álláspontjáról tekintve az alkotmányt eleve rendszernek kell tekintenünk. Határozottan azt állítja, hogy itt „jogfilozófiai meggyőződésről” van szó.
6. A könyv is említi, hogy Írországban a radikálisan korlátozó szabályozás van érvényben, ahol az abortuszt semmilyen körülmények között nem engedélyezik, ezzel szemben Hollandiában a terhesség 24. hetéig az anya döntési szabadsága korlátozatlan.
7. Hogy már ne titkolóddzam tovább: Kis János szerint Magyarországon a méltányos abortusztörvény a terhesség első harmadában teljesen a terhes nő lelkiismeretére bízna, hogy megtartja vagy elveteti magzatát, az utolsó harmadban rendkívüli kivételektől eltekintve a már életképesnek számító magzat eltávolítására csak az anya életének vagy egészségének nagyon súlyos veszélyeztetettsége esetén adna igazolást. A középső szakaszban a méltányos abortusztörvény szerint az abortusz megengedése mérlegelés kérdése kellene legyen, de a bizonyíthatóan nem önkéntes terhességmegszakítás nem minősíthető tiltott magzatelhajtásnak.
8. Kis nagyon alaposan és ragyogóan érvel amellett, hogy az anyának saját teste és élete feletti önrendelkezési joga bizonyos esetekben még akkor is „kioltja” a magzat élethez való jogát, ha netán a magzatot létrejöttének pillanatától fogva potenciális erkölcsi személynek tekinthetnének.
9. Az erkölcsi személy Kis által adott meghatározása igen részletező, itt most csak az összefoglaló definíciót idézem: „Egy ember erkölcsi személyisége nem más, mint időben állandó Énje, azokkal az alapvető vágyakkal és kívánságokkal, erkölcsi meggyőződésekkel és értékekkel együtt, melyekkel ez az Én azonosul, s melyek azt meghatározott jellemmé teszik.”
10. Az újszülött mindenképpen potenciális erkölcsi személy, mert az „(...) ember születésétől fogva tartó erőfeszítéseivel maga hozza létre az erkölcsi személyt, akivé válik”. (Vajon ez nem magánjellegű meggyőződés? Pedig ezen áll vagy bukik, hogy lehet-e amellett „érvelni”, hogy az újszülött nem szabad megölni!) S jöllehet a magzat még a terhesség harmadik trimeszterében sem tekinthető potenciális erkölcsi személynek, mert semmiféle erőfeszítést nem tesz erkölcsi személlyé válása érdekében, minthogy azonban már életképes, s így „esetleges külső körülmény, hogy mikor kerül (...) érintkezésbe a társadalom világával”, „indokolt ugyanúgy tiltani a magzati élet megszakítását, mint az újszülött megölését.”
11. Nem lehetséges, mert tiszta racionalitás nincs. Feltételezése nem más, mint az Istentől magára hagyott vagy Isteneinek háttal fordító ember menekülési kísérlete mindattól, amit nem ért és bizonyára nem is érthet meg.